

Saatteks uuringule „Inimõigused kaitseväes“

Inimõiguste tagamine ja kaitse on iga demokraatliku riigi üks esmaseid kohustusi. Inimõiguste olukorrast sõltuvad mitmed riigi toimimises kesksed protsessid nagu riigi poliitiline ja administratiivne korraldus, rahvavõimu ja haldusvõimu vahekord ning riigikaitse ja korrakaitse struktuuride positsioon ning ülesanded riigiaparaadi pidevas tegutsemises.

Võrdse kohtlemise põhimõtte ning diskrimineerimise keeld on Eesti põhiseadusliku korra ühed nurgakivid, mille ühemõtteline järgimine on kohustuslik igale riigi institutsioonile ja ametkonnale, igale asutusele ja ametiisikule. Eesti on ühinenud mitmete rahvusvaheliste õigusaktidega ja astunud mitmete rahvusvaheliste organisatsioonide liikmeks, mille hulka kuuluvad ka inimõiguste kaitsele suunatud õigusaktid ja organisatsioonid.

Tänases demokraatlikus ühiskonnas pööratakse suurt tähelepanu soolise võrdõiguslikkuse edendamisele ja vähemuste õigustele. Vähemuste õiguste ja soolise võrdõiguslikkuse teema on aktuaalne ka jõustruktuurides, kus inimese administratiivne sõltuvus teisest inimesest on ametisuhetest tingituna silmnähtavalt suurem kui tsiviilelus. 2013. aasta aprillist hakkas Kaitseressursside Amet vastu võtma avaldusi ajateenistuse vabatahtlikuks läbimiseks naissoost kodanikelt. 2012. aasta novembris tänavuste koolilõpetajate seas läbi viidud uuring näitas, et tütarlaste seas on üle ootuste suur huvi ajateenistuse vastu (kindlasti sooviks ajateenistusse minna seitse protsenti naissoost abiturientidest). Samas on väeosade võimalused naissoost ajateenijaid vastu võtta piiratud, rääkimata selle jaoks vajaliku ettevalmistuse puudumisest väljaõppega tegelevate ohvitseride ja allohvitseride seas.

Õigused kohustusliku ajateenistuse ajal ning naissoost ajateenijate lisandumine on vaid kaks konkreetset näidet, mis osutavad inimõiguste alaste uuringute jätkamise vajadusele kaitseväes. Tegelik teemade ulatus on veelgi laiem. Seetõttu on eriti aktuaalne selgitada välja, milline on inimõiguste olukord relvajõududes ning selles tulenevalt on tehtud ka käesolev uuring.

Uuring „Inimõigused kaitseväes“ on koostatud Inimõiguste Instituudi poolt koostöös Turu-uuringute AS-iga. See on teine inimõigusi kaitseväes hõlmav uuring. 2005. aastal viis Jaan Tõnissoni Instituut koos Uuringukeskusega Faktum läbi esimese inimõiguste alase uuringu kaitseväes. Uurimistöö seadis eesmärgiks tuvastada inimõiguste olukord Eesti kaitseväes, pidades silmas selle erinevaid aspekte inimväärkuse austamisest sõnavabaduseni; samuti selgitada välja eripärad, mis seonduvad kaitseväelaste soolise ja rahvusliku koosseisuga. Inimõiguste Instituut koos Rahvusvahelise Kaitseuuringute Keskusega pidasid vajalikuks inimõiguste alase kordusuuringu läbiviimist kaitseväes 2013. aastal ning sellelaadsete regulaarsete uuringute läbiviimist kaitseväes ka tulevikus. Uuring seab eesmärgiks lisaks

inimõiguste alase olukorra väljaselgitamisele kaitseväes anda ka konkreetseid soovitusi, kuidas korraldada inimõiguste paremat tagamist edaspidi.

Kaitsevägi nagu igasugune sõjaväeline organisatsioon saab püsida korral ja distsipliinil. See toob kaasa vajaduse mõnedes olukordades osasid vabadusi kitsendada ja õigusi piirata. Seetõttu on aga väga oluline, et need piirangud oleksid vajalikud, põhjendatud, ei oleks ülemäärased ega meelevaldsed. Põhimõttelise tähtsusega on, et piirangutega ei rikutaks inimõiguste olemust ja üldpõhimõtteid. Inimõigused laienevad igapäevale, sh ka kaitseväelastele, kusjuures nende inimõiguste kaitse on sama aktuaalne nagu kõigi teiste isikute puhul. Asendusteenistust käesolev uuring ei hõlma.

Inimõiguste kaitse puhul on esmatähtis, et inimesed, sh kaitsevälased, teaksid oma õigusi ja oskaksid oma õiguste eest ise seista. Kaitsevälane peab teadma, kuidas toimida, kui ta leiab, et tema inimõigusi rikutakse. Käesoleva uuringu eesmärk on saada ülevaade inimõiguste olukorrast kaitseväes, juhtida tähelepanu probleemidele ja aidata kaasa nende probleemide lahendustele.

Uuring koosneb kolmest osast:

- 1) kaitseväe ajateenijate uuring;
- 2) kutseliste kaitseväelaste uuring;
- 3) inimõiguste seotus julgeoleku ja relvajõududega kaasaegses maailmas.

Uuringu raames on viidud läbi küsitlused nii ajateenijate kui kutseliste kaitseväelaste hulgas. Uuringu lähem eesmärk oli selgitada järgmist:

- ajateenijate ja kaadrikaitseväelaste teadlikkus inimõigustest;
- inimõigustest kinnipidamine Eesti Kaitseväes;
- hinnangud ajateenijate omavahelistele suhetele ning kiusamisjuhtumitele;
- rakendatavad karistused ning hinnang nende asjakohasusele;
- suhtumine naiste ajateenistusse ning naiste hinnang töötamisele kaitseväes;
- rahulolu ajateenistusega ning töötamisega kaitseväes.

Uuringu läbiviimisel lähtuti 2005. aasta empiirilises uuringus kasutatud metoodikast, modifitseerides seda selliselt, et mitte dubleerida Rahvusvahelise Kaitseuuringute Keskuse või kaitseväe enda poolt läbiviidavaid uuringuid.

Võimaluse piires on võrreldud uuringut 2005. aasta uuringuga, et saada ülevaadet, mis on muutunud, mis mitte ja milline on olnud muutuste suund. Hea võrdlusmomenti annab ka 2012. aastal Inimõiguste Instituudi ja Turu-uuringute AS-i koostöös tehtud „Eesti inimõiguste aruanne“

(vt <http://www.eihr.ee/eesti-inimoiguste-aruanne-2012-2/>). Sellest võrdlusest ilmneb, et ajateenistuses olevate isikute teadlikkus inimõigustest on isegi mõnevõrra parem kui ühiskonnas tervikuna, kuid seda, mis on inimõigused, ei osata siiski eriti täpselt määratleda. Positiivne on aga, et kutselised kaitseväelased on inimõigustega hästi kursis. See on väga oluline alus inimõiguste üldiseks austamiseks kaitseväes.

Uuringu kolmandas osas („Inimõiguste seotus julgeoleku ja relvajõududega kaasaegses maailmas“), antakse ülevaade rahvusvahelistest suundumustest inimõiguste tagamisel teiste riikide julgeolekupoliitika ja relvajõudude näidete varal.

Ajateenijad on ülekaalukalt veendumisel, et inimõigusi ei tohi ajateenistuses piirata. Põhimõtteliselt see nii peabki olema. Siiski on kaitseväeteenistuse eripärast tingitud vajadus mõningaid õigusi piirata ja kaitseväelased peavad olema kursis, milliseid õigusi võib piirata ja mis ulatuses.

Eesti õiguse üldraamistik on kehtestatud põhiseadusega (edaspidi PS), milles on toodud välja ka juhud, millal võib isikut sundida vaba tahte vastaselt tööle ja teenistusse. PS § 29 sätestab järgmist:

*Eesti kodanikul on õigus vabalt valida tegevusala, elukutset ja töökohta. Seadus võib sätestada selle õiguse kasutamise tingimused ja korra. Kui seadus ei sätesta teisiti, siis on see õigus võrdselt Eesti kodanikuga ka Eestis viibival välisriigi kodanikul ja kodakondsuseta isikul. Kedagi ei tohi sundida tema vaba tahte vastaselt tööle ega teenistusse, **välja arvatud kaitseväeteenistus või selle asendusteenistus**, tööd nakkushaiguse leviku tõkestamisel, loodusõnnetuse ja katastroofi korral ning töö, mida seaduse alusel ja korras peab tegema süüdimõistetud.*

Seega on ajateenistus riigi sunniga tagatud kodaniku kohustus teenida kaitseväes ajateenistuseks ettenähtud ajal. Ajateenija kohustus on vastavalt oma ametikohale osaleda ja läbida sõjaväeline väljaõpe.

Seda sätet täpsustab kehtiv kaitseväeteenistuse seaduse § 49. Ajateenija põhiõiguste ja -vabaduste piiramine (vt lisa A).

Kaitseväeteenistuse seaduse menetlemisel oli kaitseväelaste inimõiguste teema Riigikogus suure tähelepanu all. Vabariigi President jättis esimesel korral seaduse välja kuulutamata, viidates asjaolule, et seaduse § 60¹ „Ajateenija inimväärikuse austamine ja õiguste järgimine“ on põhiseadusega vastuolus. Probleemne säte kõlas järgmiselt: „Ajateenija põhiõigusi ja -vabadusi võib piirata seaduses sätestatud juhtudel. Kui seadus ei sätesta konkreetset piirangut, võib ülem kaitseväe väljaõppe kaalutlusel kohaldada vaid sellist piirangut, mis on vajalik. Piirang peab

vastama kaitseväe väljaõppe eesmärgile ja inimväärikuse põhimõttele ega tohi moonutada seaduses sätestatud teiste õiguste ja vabaduste olemust.“ President rõhutas, et kaitseväelaste õigusi võib piirata üksnes seadusega, seda ei tohi teha kaitsevägi ise, nagu oli see kirjas seaduse § 60¹.

Samas rõhutas president, et on loomulik ja riigikaitse huvides vajalik, et kaitseväelaste põhiõigusi piiratakse tsiviilisikutega võrreldes ulatuslikumalt, ent piirangute otsustamisel tuleb lähtuda PS § 3 lõike 1 esimesest lausest ja PS § 11, mis sätestavad järgmised põhimõtted:

§ 3. Riigivõimu teostatakse üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

§ 11. Õigusi ja vabadusi tohib piirata ainult kooskõlas põhiseadusega. Need piirangud peavad olema demokraatlikus ühiskonnas vajalikud ega tohi moonutada piiratatavate õiguste ja vabaduste olemust.

President märkis, et PS § 124 lõike 3 kohaselt on kaitseväes olevatel isikutel kõik põhiseaduslikud õigused, vabadused ja kohustused. Teenistuse erilaadi huvides võib seadusega sätestada sellest põhimõttest erandeid, samas paragrahvis on loetletud põhiõigused, mille piiramine § 124 sätestatud erandile tuginedes ei ole lubatav. Kaitseväes olevate isikute õiguslik seisund tuleb PS järgi samuti seadusega kehtestada. Nõnda sisaldab ka PS § 124 eelpool kirjeldatud nõuet näha ajateenijate põhiõiguste piirangud ette seadusega, olulisemad kitsendused tuleb seejuures seaduses üksikasjalikult reguleerida (vt lisa A).

President rõhutas, et suuremat osa ajateenistuse läbimiseks vajalikke ajateenijate põhiõiguste kitsendusi seadused ei reguleeri. Seega mahuks kavandatava „Kaitseväeteenistuse seaduse“ normi rakendusala ettenägematu hulk ajateenijate põhiõiguste piiranguid. Seesugune üldnorm saaks olla põhiseaduspärane vaid siis, kui see reguleeriks konkreetsete põhiõiguste piiramiseks antud erivolituste kasutamist teatud erandjuhtudel.

Presidendi sõnul ei ole põhiõiguste piirangute seaduses sätestamise nõue absoluutne. Põhiseaduse mõttest ja sättest tuleneb, et vähem intensiivseid põhiõiguste piiranguid võib kehtestada ka täitevvõim, seda täpse, selge ja piirangu intensiivsusega vastavuses oleva volitusnormi alusel (Riigikohtu lahendid -RKÜKo 03.12.2007, 3-3-1-41-06, p 22). Antud juhul ei ole aga tegemist sellise volitusnormiga. Kavandatav norm pole ei selge, täpne ega tõenäoliselt ka mõeldavate piirangute intensiivsusega vastavuses. Normi üldisust arvestades tuleb mõnda, et ei normi rakendaval ülemal ega ajateenijal ei ole võimalik mõista, milliseid ajateenija põhiõigusi, mis tingimustel ja milliste meetmetega piirata tohib.

Põhiõiguste piirangute tingimused ja nende tingimuste esinemisel kohaldatavad meetmed tuleb seadusega sätestada piisavalt selgelt, st konkreetselt. Ka selgete normide olemasolul, mis reguleerivad põhiõiguste piiramise tingimusi ja korda, võib ülem kaitseväe väljaõppe kaalutlusel kohaldada vaid sellist piirangut, mis on vajalik. Piirang peab vastama kaitseväe väljaõppe

eesmärgile ja inimväärikuse põhimõttele ega tohi moonutada seaduses sätestatud teiste õiguste ja vabaduste olemust. Selle näeb ette PS (§ 10, 11 jm). Kavandatava Kaitseväeteenistuse Seadus-KVTS § 60 lõike 1 teine lause näeb aga ette iseseisva, ent ebamäärase aluse põhiõiguste piiramiseks ka neil juhtudel, kus seadusega pole põhiõiguse piirangu tingimusi ja korda Põhiseadusega nõutaval viisil määratletud.

Kui kõnealune norm on mõeldud seadustama seadusest alamal seisvaid ajateenistust reguleerivaid akte, siis seda eesmärki niivõrd üldine norm ei täida. See ei saa üldsõnalisuse tõttu olla ka ajateenijate põhiõiguste piiramise iseseisvaks aluseks, näiteks ei saa selle alusel piirata ajateenija liikumisvabadust ega omandi puutumatumust, mille piiramise vajadusele seaduse seletuskiri osutab.

Kui sellist seaduse lisatingimust aktsepteerida, tähendaks see PS § 3 lg 1 ja § 11 tähenduse kaotamist, kuivõrd sellisel juhul ei oleks ka üheski teises seaduses tarvis konkreetseid põhiõiguste piiranguid sätestada. Kõikides valdkondades piisaks sel juhul abstraktselt normist, mis lubab riigivõimu esindajal, kes tunnetab selleks vajadust, isikute põhiõigusi piirata, st otsustada, millist õigust ja kuidas kitsendada ning piirang tegelikkuses rakendada.

Õigusriigi põhimõtte ei luba nõustuda ka ajutiste, hetkel otstarbekana näivate ja pealtnäha kahju mittetegevate põhiseadusvastaste otsustustega. Põhiseaduse sätet ja mõtet tuleb austada igas olukorras.

Vabariigi Presidendi seisukohta toetas ka Riigikogu põhiseaduskomisjon ja Riigikogu muutis presidendi poolt viidatud sätete osas seadust.

Lisaks siseriiklikele õigusaktidele on Eesti ühinenud ka mitmete Genfi konventsioonidega, mis reguleerivad inimõigusi seonduvalt sõjaolukorra ja relvajõududega (vt lisa A).

Küsitlusest tulenevalt ongi 2/3 kaitseväelastest nõus, et kõiki tsiviilelu õigusi ja reegleid ei saa kaitseväes rakendada.

Inimõiguste Instituut on kavandanud uuringut „Inimõigused kaitseväes“ regulaarsena. Vajadust koostada selline uuring igal aastal ei ole, kuid 8-aastane ajavahemik võrreldes eelmise uuringuga on liiga pikk. 3- kuni 5-aastase tsükli järel võiks aga sellesisulise uuringu koostada. See võimaldaks pidevalt analüüsida inimõiguste olukorda ja muudatusi, mis kaitseväes aset leiavad. Ühtlasi looks see kõrvutamise võimaluse, et kavandada edaspidiseid samme inimõiguste kaitsel.